

יד
מהרי"ע

שערי יצחק

השיעור השבועי

מפי מרן הגאון
הרב יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן

נמסר במוצש"ק
תרומה
אדר ה'תש"פ ב'של"א
בבית המדרש "פעולת צדיק"
בני ברק

נושאי השיעור:

כאשר סועדים יחד תימנים עם אשכנזים או ספרדים, האם אפשר לצרף קטן מהם לזימון שלוש או עשרה, והשלמה בעניין צירוף קטן פחות מבין שש לזימון שלוש או עשרה.

הוספה בעניין ברכת שלא עשני גוי, האם האות גימ"ל דגושה, ומסקנת מרן שליט"א להלכה ולמעשה.

המשך בעניין בג"ד כפ"ת הסמוכות לאהו"י, האם יתכן מפיק אל"ף, ונפק"מ לעניין ויָדָא בָּלָק.

חידושים מיוחדים בקריאה ובכתיבה מאת מהר"ר נתנאל בן ישעיה אלפיומי אשר נתבטלו במשך השנים.

טעמים על דרך הפשט לרפיות בג"ד כפ"ת אחרי אהו"י.

בעניין דגשות ורפיות האות ב"ת בתיבות 'בֹּו' בנוסח יעלה ויבוא.

כל הזכויות שמורות

יוצ"ל ע"י מוסדות יד מהרי"ץ בני ברק

טלפקס: 03-5358404. נייד: 050-4140741

דוא"ל: yad@maharitz.co.il

להאזנה לשיעור דרך הטלפון:

קול יהודי תימן – 072-33-23-642

שלוחה 6

מספר השיעור בדיסקים ובקו "קול יהודי תימן" – 533

קול הלשון – 03-6171031

ניתן להקדיש כל שיעור להצלחה ולרפואה, או לעילוי נשמת.
השם יוזכר בל"נ בתחילת השיעור מפי מרן הגאון שליט"א,
וכן באמירת "מי שבירך" בסוף השיעור.
פרטים בטלפון: 050-4140741. נא לתאם זאת לפני השיעור.
והתורמים והמסייעים להפצת התורה ולזיכוי הרבים, ימלא המקום
ברוך הוא כל משאלות ליבם לטובה, אכ"ר.

בשם רחמן.

השיעור מוקדש להצלחת כל משתתפי השיעור, וכל השומעים אותו ברחבי ארה"ק והעולם, וכל אלו שנוכרים אחר כן באמירת מי שבירך, אבי"ר.

כאשר סועדים יחד תימנים עם אשכנזים או ספרדים, האם אפשר לצרף קטן מהם לזימון שלושה או עשרה, והשלמה בעניין צירוף קטן פחות מבין שש לזימון שלושה או עשרה.

דיברנו בשיעורים הקודמים על עניין הזימון, ממתי אפשר לצרף קטן לזימון בשלושה, או לזימון בעשרה הנאמר בהזכרת השם. הבאנו את חילוקי הדעות שנאמרו בזה בין הראשונים ובין האחרונים, את הגמרא ואת הפוסקים. וציננו כמו כן את מנהגינו, שהקטן מגיל שש מצטרף לזימון בשלושה. ולזימון בעשרה, מצרפים אפילו שלושה קטנים. כל זה מבואר בש"ע המקוצר [סי' ל"ג סעיף כ"ב] כמו שהסברנו בס"ד את יסודות העניינים בהרחבה.

אולם מתעוררת שאלה, מה לעשות באופן שסועדים ביחד אנשים מעדות שונות, שאין לכולם מנהג שווה. ביאור הדבר, שהאשכנזים למשל אינם מצרפים קטן לזימון כלל ועיקר, אלא עד שיהיה בן שלוש עשרה שנים. מה לעשות באופן שנמצאים ביחד, שני תימנים עם אשכנזי אחד, ואחד מהם הוא קטן, כבן שבע או שמונה. האם יכולים לזמן, או שלא. מכיון שלפי האשכנזים הוא לא מצטרף? האם הזימון תלוי במזמן, או שהוא תלוי באוכלים?

לגבי הספרדים, גם בתוכם ישנם חילוקי דעות. וחילוקי דעות אלו נולדו, מכיון שמרן לא הכריע במפורש בשלחן ערוך [סי' קצ"ט] מאיזה גיל אפשר לצרף את הקטן.

כך פסק מרן שם, קטן שהגיע לעונת הפעוטות ויודע למי מברכין, מְזַמֵּן עליו, ומצטרף בין לשלושה בין לעשרה. הכף החיים שם [ס"ק כ"ט] מביא חילוקי דעות. וזה לשונו, היינו כבן תשע או עשר. ויש אומרים כבן שבע או שמונה, כל חד וחד לפום חורפיה. אבל בציר מהכי, אף על פי שהוא יודע מעצמו למי מברכין, אין מזמנין

עליו. בית יוסף. ועיין מגן אברהם ס"ק ו' שכתב כסברא הראשונה, כבן תשע או עשר. וכן נוטה דעת הברכי יוסף אות ד', דהגם שכתב דדעת מרן ז"ל בשלחן ערוך שסתם, נראה כל שהוא גדול מבן שש ויודע מעצמו למי מברכין, כמו שכתב הריב"ש, מכל מקום כתב דיש להחמיר עד שיהא בן תשע יעו"ש, וכן כתב בשו"ר ברכה. והביאו הזכור לאברהם אות ד', בית מנוחה אות י"ד. וכן כתב החסד לאלפים אות י"ג, בן איש חי פרשת קורח אות י"א. אלו מחמירים ואומרים, שאין לצרפם אלא עד שיהיה בן תשע. זו שיטה ממוצעת.

מאידך, ישנם מגדולי הספרדים בזמננו הפוסקים כמו שאנחנו נוהגים, שאפשר לצרפו כבר מגיל שש. ישנם המחלקים ואומרים, כי מגיל שש אפשר לצרפו רק לזימון בשלושה, אבל לזימון בעשרה אין לצרפו אלא מגיל תשע והלאה. זו היא שיטת האור לציון [י"ג י"א].

לפי כל זה יש לדון בשאלה דלעיל, באופן שאכל יחד עמנו ילד ספרדי, ורצוננו לצרפו לזימון בעשרה, אבל מנהגו הוא כפי המחמירים שאין לצרף קטן פחות מגיל תשע לזימון בעשרה. והוא רק כבן שבע או שמונה. מה עושים במקרה כזה?

בספר וזאת הברכה [סעיף ג', עמוד 132] הביא את חילוקי הדעות בעניין, אך לא הזכיר את מנהג תימן. כנראה שהוא לא ידע. אולי עדיף בעצם שהם בכלל לא יצינו את המנהגים שלנו, כי מחמת חוסר ידיעתם, כאשר הם מביאים את מנהגינו, הם מתבלבלים ולא מדייקים. עדיף יותר שלא יביאו. יש את הספר ש"ע המקוצר, ויותר מזה לא צריך...

כך כתוב בספר וזאת הברכה, קטן. בני אשכנז אינם מצרפין קטן (פחות מבן י"ג שנה) לזימון. (קצ"ט י' ברמ"א שם וכו'). בני ספרד מצרפים קטן לזימון בשלושה מגיל שש שנים ומעלה, שידע למי מברכים. ומגיל תשע שנים ומעלה, מצטרף לזמן בעשרה בשם. (קצ"ט י', כפי הכרעת האור לציון פי"ג י"א. אח"כ הוא ציין

שהחתן והכלה הם תימנים או אשכנזים, אבל כצירוף לעשרה אני קורא למישהו ספרדי. אין לי פנים חדשות, אלא הוא. כולם מכירים אותם, וכבר היו בחופה, לבד מאותו הספרדי. אבל הוא משיב ואומר, האם אתם סומכים עלי? האם אני עשירי? מה פתאום. אני נוהג שמקום השמחה הוא דוקא בבית החתן, ואם לא, איננו מברכים שבע ברכות. מה עושים במקרה כזה?

לפני שנגיד את עיקר הדין, נסביר בקצרה את שורש חילוקי המנהגים. אפילו שכתוב כי מקום השמחה העיקרי הוא בבית החתן והכלה, כיום הדבר אינו משנה. בזמנם עיקר השמחה היתה דוקא במקום החופה, עשו חופה למשך כל ז' ימי המשתה, וכאשר החתן והכלה יצאו משם, הדבר נחשב כשמחה טפילה. אבל היום אין מקום חופה מיוחד, או מקום קבוע לחופה ולשבעת ימי המשתה. וכיון שאין לנו מקום מיוחד לשמחה מרכזית, בכל מקום שנמצאים החתן והכלה, שם שורה השמחה, ומברכים שבע ברכות. זו דעת התימנים והאשכנזים, אבל הספרדים טוענים שלא. נידון זה מוסבר באריכות בש"ע המקוצר [לקראת סוף הלכות נישואין, בסעיף ל"ב סי' ר"ז].

שאלה מהקהל: לפי זכרוננו יש אומרים דסגי בחתן לבדו, ושכן משמע מדברי חכמי תימן הסוברים שאם יצא מברכים.

תשובת מרן שליט"א: נכון מאד. וכך העליתי בס"ד בשע"ה שם סעיף ל"ב דף תס"ב תע"ה, ובעיני יצחק שם דף תע"ה אות רפ"ז. ושהוא הדין להיפך, אם אירע שרק הכלה בלבד מתארחת שם, אומרים ז' ברכות.

ואיך שיהיה, לגבי השאלה שלנו, איננו צריכים להתחשב באחד (וה"ה יותר מאחד) מתוך העשרה שאינו נוהג לברך שבע ברכות אלא בבית החתן. מפני שאיננו מבקשים ממנו לברך. אנחנו אומרים לו, מבחינתנו אל תברך. אנחנו נברך. אתה רק תענה אמן. תצטרף, תישאר עמנו פה, שהברכות יהיו בנוכחותך. לא אכפת

לגדולי ספרדים בזמננו החולקים ואומרים שהקטן מצטרף בין לשלושה ובין לעשרה, אך כל אחד לפום חורפיה, דהיינו לפי חכמתו.

לגבי השאלה ששאלנו, הדעת נותנת שהזימון תלוי במזמן, ואינו תלוי באותם שמצטרפים. הרי איננו אומרים לילד האשכנזי שיזמן. ובלאו הכי, גם אצלינו איננו נותנים לקטן שיזמן בעצמו, אלא הוא רק מצטרף ביחד אתנו לזימון. ואפילו אם הוא בקי ויודע, איננו מניחים אותו לזמן. נמצא שהוא רק מצטרף. לכן אפשר לזמן ולצרף אל הזימון את הילד האשכנזי.

הא למה הדבר דומה? לחילוקי דעות שישנן, האם אפשר לברך שבע ברכות שלא בבית החתן. מנהגינו עפ"י מהרי"ץ [בשו"ת פעולת צדיק חלק ג' סימן רנ"ב], וכן מנהג האשכנזים, שמברכים שבע ברכות בכל מקום שהחתן והכלה נמצאים. לאו דוקא בבית הוריהם, או בחופה, אלא בכל מקום שמגיעים החתן והכלה, ונמצאים ביחד עמם עשרה אנשים, ויש גם פנים חדשות, אומרים שבע ברכות. זהו מנהג התימנים והאשכנזים. אבל הספרדים, ובעיקר בני ירושלים, לא כל הספרדים ממש, נוהגים שלא לברך אלא בבית החתן. הרי בש"ע [אבן העזר סי' ס"ב סעיף י'] הובאה דעה זו רק בשם יש אומרים, וממילא נוצרו מכך חילוקי דעות ומנהגים. עכ"פ מנהג הספרדים בירושלים שלא לומר שבע ברכות רק בבית ההורים. לדעתם שם בלבד הוא מקום השמחה, ואם החתן והכלה באים להתארח במקומות אחרים, אין שם שבע ברכות, אלא רק 'אשר ברא'.

ויש לדון, מה לעשות באופן שבאו להתארח אצלינו חתן וכלה ספרדים, ואנחנו עורכים להם סעודת שבע ברכות. הם אומרים, לא. מנהגינו לומר רק אשר ברא. מה לעשות במקרה כזה?

אמנם באופן כזה יש קצת חילוק, כי כאן החתן והכלה שהם בעצם גורמי השמחה, נוהגים שלא לברך אלא אשר ברא. יש לכך משמעות יתירה. אבל השאלה תישאר באופן שונה קצת,

לנו שהספרדי לא נוהג כן, כי בכל זאת, מבחינתנו עדיין הוא לא מופקע משמחה זו.

אותו הדבר לגבי הזימון. כיון שלשיטתנו, עפ"י הפוסקים שאנחנו סומכים עליהם והולכים בעיקבותיהם, אפשר לזמן על קטן מעל גיל שש. הוא יכול להצטרף עמנו ביחד, כי הוא לא מזמן, אלא רק עונה. לכאורה זה אותו הדבר.

ואכן, בספר וזאת הברכה שם כתב כן בסעיף שלאחריו. וזה לשונו, סעיף ד': שלושה שהסבו יחד – בן ספרד, בן אשכנז וקטן – יזמנו יחד, ויכבדו את בן הספרד לומר את ברכת הזימון. זו שאלה שלא דיברנו עליה, והיא יותר פשוטה. במצב כזה, שנמצאים ספרדי ואשכנזי, ביחד עם קטן. איננו יכולים לומר לאשכנזי שיזמן, כי מבחינתו אי אפשר לצרף קטן. אבל הספרדי, וכן התימני, יכולים לצרף את הקטן.

בסעיף הבא כתוב כך, עשרה שהסבו יחד – שמונה אנשים מבני ספרד, איש אחד מבן אשכנז, וקטן. יכבדו את אחד מבני הספרד לזמן בשם, והבן אשכנזי יענה לזימון בלחש, ולא את השם אלהינו. שמונת הספרדים מזמנים בשם ה', וגם העונים אומרים בשם ה'. אבל האשכנזי לשיטתו, עונה בלחש, כי לשיטתו אי אפשר לומר את שם ה'. לפי מנהגו יש לצרף דוקא עשרה גדולים. לכן יענה בלחש, ולא יזכיר אלהינו. כמקור הוא ציין את הגרש"ז אורבך וכו'. גם נידון זה איננו בדיוק מה שדיברנו עליו, אלא קרוב אליו.

אבל את השאלה ששאלנו בדיוק, הביא בספר נר לעזרא [חלק ג', סוף סימן ל"ב, דף ר"צ]. וזה לשונו, ומכאן שאם שני ספרדים ישבו עם ילד אשכנזי לאכול, יכולים לצרפו לזימון. אנחנו נזמן, ואתה רק תענה לנו לזימון. ברם אפילו אם הוא יסרב לענות, יצאו ידי חובתם. וכן הוא בכל זימון, אם מישחו לא ענה, לא מעכב. זו הבעיני שלו. אני זימנתי, ומה שאתה לא ענית, לא מעלה ולא מוריד. אני מצדי התריתי בך, והזכרתיך לבוא ולברך. איננו צריכים להסתכל

אם ההוא ענה או שלא. ברור שצריכים לענות, אבל אפילו אם אחד לא ענה, הזימון הוא זימון.

לכן בעניין שלנו, נצרף את הילד האשכנזי יחד עמנו, כי לשיטתנו יש כאן זימון. אבל שני אשכנזים שישבו עם ילד ספרדי, אינם רשאים לצרפו ולעבור על דעת גאוני עולם האשכנזים. לשיטתכם לא תוכלו לצרף ילד ספרדי. ההלכה נקבעת לפי המזמנים.

בספר נר לעזרא מוסיף נקודה, לגבי זימון שני ספרדים עם אשכנזי, ונראה דאף חייבים בכך, ומה אִכְפַּת להם שהוא או אביו אינם נוהגים כן. יש להעיר כי הדבר אינו פשוט. אין בכך חובה, כי כבר אמרנו [בשיעור מוצש"ק יתרו התש"פ] בשם האור שמח, שכתב, לולא דמספינא, נראה לי שזימון עם קטן אינו אלא רשות. הוא מחדש שצירוף קטן אינו חובה, ודומה לנשים המזמנות לעצמן, שנפסק להלכה שאינו אלא רשות בידן, ולא חובה.

שאלה מהקהל: אשכנזים וספרדים או תימנים בזימון, דמי נמי לקהל מעורב בראש חודש, שאם שלח הציבור אשכנזי, מברך על ההלל. וכך המנהג פשוט בזמנינו.

תשובת מרן שליט"א: שם זה לא תלוי כלל בקהל, כי נוקטים לברך על הלל אפילו ביחידות, דלא כרמב"ם.

בספר נר לעזרא לפני כן [דף רפ"ח], כתב חידוש, שצריך להתייחס אליו. חידושו נוגע אל מה שדיברנו לגבי קטן פחות מגיל שש. הכרענו בס"ד שאין לצרף קטן פחות מגיל זה, אבל עכ"פ מי שיצרף קטן כזה, אינו מופקע. אי אפשר לומר עליו שהוא עושה נגד ההלכה ונגד כל הפוסקים. ואעפ"י שזו אינה דעת מרן הבית יוסף, ולהלכה למעשה אין לצרף קטן פחות מבן שש, בכל זאת ישנן דעות יחידות הסוברות כי ניתן לצרף קטן כזה, ושיטתם אינה מופקעת.

שאלה מהקהל: אבל אם הוא יודע למי מברכים, אפשר לצרף אותו?

יודע למי מברכים, אפילו בן חמש, מזמנים עליו. נמצא שלא תלה זאת בגיל חינוך או בעונת הפעוטות, אלא רק בידע למי מברכים. וגם כתב מפורש שאפילו בן חמש מזמנים עליו, שהוא קודם לעונת הפעוטות. וכן משמע גם מן המאירי.

הוא מחדש לנו כי זו גם דעת רבינו תם. אבל מה שהוא הוסיף כי בן משמע מן הריטב"א, זה רק מכיון שבטעות בעבר הדפיסו את חידושי רבי אברהם אלאשבילי על שם הריטב"א. אבל למעשה נתברר שהדבר אינו מדויק, והחידושים הללו אינם להריטב"א, אלא להר"א אשבילי. הוא אחד מן הראשונים גם כן, אבל לא מפורסם כמוהו.

לבד מהם הבאנו גם את שיטת הראב"ד שכתב שישנם האומרים כך, ומעתה הוא מוסיף לנו גם את דעת רבינו תם. ממילא יש להם יותר סמך חזק להקל ולהישען עליהם להקל. אבל בכל זאת, להלכה ולמעשה, אין לזמן אלא מגיל שש ומעלה.

*

הערנו בזמנו [שיעור מוצש"ק יתרו התש"פ] על מה שפסק בספר עריכת שלחן, שאין לצרף לזימון עשרה אלא רק קטן אחד. הבאנו אז מקורות שנוהגים כפי דעת הכל בו וסיעתו, שמצרפים אפילו שלושה קטנים, וכמו שמצטרפים שלושה אוכלי ירק. ובין היתר הבאנו את תשובת סבו, הרב עמרם קורח זצ"ל, שהתירו חז"ל לצרף שלושה קטנים לזימון עשרה.

אבל עכשיו נתברר לי כי הוא בעצמו הביא את התשובה הזו, אך לא בחלק השני לגבי הלכות זימון, אלא בחלק השביעי, כשהגיע להלכות יו"ט וחול המועד [סי' תקמ"ג, דפי רי"ד רט"ז]. מובן ממילא כי בשעה שהוא כתב את דיני זימון, עוד לא ראה את התשובה הזו. ובכל אופן, גם בחלק השביעי, כשהוא ראה את תשובת סבו, לא חזר בו לדינא.

תשובת מרן שליט"א: נכון. קטן היודע למי מברכים, יכולים להעלות אותו. אבל קטן פחות מבן שש, אפילו אם הוא חריף ויודע למי מברכים, להלכה אין לצרפו לזימון. הסיבה היא מפני שהוא לא מבין. הוא רק אומר שהוא יודע לברך להקב"ה וכו', אבל זו הבנה שאין לה משמעות. או כפי שהסברנו בדרכים נוספות. עכ"פ כך היא ההלכה למעשה, ואין לצרף קטן פחות מבן שש, אפילו אם הוא יודע אל מי מברכים. ידיעה זו אינה עוזרת.

ובכל זאת, ישנם המתירים לצרף קטן כזה לזימון. הם אומרים כי קטן שיודע למי מברכים, אפילו אם הוא בן חמש וארבע שנים, אפשר לצרפו לזימון.

וזה לשון הספר נר לעזרא שם, נמצא כי בית יוסף וריב"ש קיבלו את הטענה העקרונית של הרשב"א, אלא שהם טענו כי גיל חינוך למצוה זו, הוא עונת הפעוטות. ונראה לי כי עדיין יש מקום לומר שגיל חינוך למצוה זו הוא משידע למי מברכים. אבל קודם שיגיע לעונת הפעוטות הוא אינו בגדר "דעות" ובלי שלש דעות אי אפשר לזמן. לכן, אם יש שלושה מזמנים הוא חייב להצטרף אליהם מגיל חינוך לזימון, אף אם טרם הגיע לעונת הפעוטות, כל שידע למי מברכים. אבל הוא אינו נחשב לדעה, להיספר כאחד מהשלושה או מהעשרה, כל שלא הגיע לעונת הפעוטות.

לא כן דעת רבינו תם. לדעתו, אפילו ילד קטן מאד, אם יודע למי מברכים מזמנים עליו. כך כתב הרא"ש (פרק ז סימן כ) בשמו, 'דרב נחמן סבירא ליה כרבי יהושע בן לוי בברכת המזון, דאמר קטן המוטל בעריסה אין מזמנים עליו, דמשמע הא אם יודע למי מברכים, מזמנים עליו'. אם הוא כבר מסתובב ומתחיל להבין עניינים, מזמנים עליו.

כדברי רבנו תם משמע מהריטב"א, וזה לשונו לענייננו, אין מדקדקים בקטן, בשערות, דאם

אנחנו העתקנו בש"ע המקוצר את התשובה מתוך כתב יד, וכנראה היא הגיעה לאחר מכן גם כן אליו. מעניין לעניין, בנוגע לכמה שאלות שונות, הוא כתב זאת. וזה לשונו שם, פועל שאין לו מה יאכל ואין לו מה למשכן, פסק מ"ז שמותר לו לעשות מלאכה בצנעא.

ובהערה כתב בזה"ל, כן כתב מ"ז הרע"מ בתשובה כתיבת יד לעיר צעדה, והשואל הר"ר עובדיה בכמהר"י יעבץ. והשאלה היתה בפועל שיש לו מה למשכן. והשיב וז"ל, תמיה אני איך (מעייזים) ומבזים את המועדות, לעשות מלאכה בחול המועד, ולא עוד אלא בשוק ובפרהסיא. ולא התירו לעשות מלאכה בחול המועד אלא למי שאין לו מה יאכל, ואפילו הכי צריכים לעשות בצנעא. וצריכים ראשי הקהילה לפקח ולהזהיר על זה.

מובן שהם שאלו גם כן שאלה נוספת לגבי הזימון, וכך הוא השיב להם, ולעניין עשרה לתפילה ולכל דבר שבקדושה, צריך שיהיו כולם גדולים, ואפילו אחד קטן אינו משלים לעשרה. ורק בברכת הזימון התירו חז"ל לצרף שלושה קטנים היודעים למי מברכים דוקא, משום שברוב עשרה גדולים, דהיינו שבעה, הוי היכר חשוב. אבל לתפילה ולכל דבר שבקדושה ואפילו ברכת חתנים, צריך עשרה גדולים. וזה דבר פשוט. ואתה שלום.

וכתב על כך הר"ש קורח בהמשך, ומה שהשיב מ"ז לעניין צירוף שלושה קטנים לעשרה, כן כתב הכלבו, והביא מרן בבית יוסף על הטור באורח חיים סימן קצ"ט וכו'. ולעיל סימן קצ"ט סעיף ו' כתבתי כדעת הרב מגן אברהם, ודלא כתשובת מ"ז, כיון שהרב שתילי זתים שם ס"ק ט"ז הביא שתי הדעות, וסתם כדעת מגן אברהם.

לדינא יוצא לפי דעתו, כי מכיון שנטיית השתילי זתים היא שלא לזמן עם שלושה קטנים, לא נוקטים כפי הרב עמרם קורח. אבל חושבני כי מכיון שבתשובת מה"ר עמרם קורח

לא מפורש כי כן המנהג, אלא בסתם, התירו חז"ל, אפשר אולי להתווכח. כי מסתמות הדברים נראה שזו ההלכה למעשה. אם מה"ר עמרם קורח היה כותב במפורש כי כן המנהג, אולי הר"ש קורח היה חוזר בו. אבל מכיון שהדברים אינם מפורשים, הוא לקח לקח את שיטתו קצת יותר בקלות, ולא הבין כי יש לכך משמעות גדולה.

אנחנו הוספנו והבאנו עדויות כי כן הוא המנהג, וא"כ חזר הדין. אם הר"ש קורח היה יודע שכך המנהג, בודאי הוא היה חוזר בו. לזה גופא התכוון סבו, אלא שקיצר.

שאלה מהקהל: האם היה מצוי לזמן על שלושה קטנים?

תשובת מרן שליט"א: אכן כן, אבל במשפחות גדולות. רבים שתשאל, לא ידעו לומר לך מה הוא המנהג, אבל לא מביאים ראיה מהם, כי הם לא יודעים. בכל מנהג שמבררים, צריך לחקור דוקא אצל מי שעסק בנושא.

אם תשאל למשל על הלכות הקשורות לנשים, צריך לשאול דוקא את הנשים. לא מספיק לשאול את הגברים. גם עניינים שאנשים עשו הקשורים למקצוע מסויים, יש לשאול דוקא אותם. עניינים הקשורים ליי, צריכים לשאול את מי שהתעסק ביי. אם תשאל תימני רגיל, הוא לא ידע מה לענות לך.

אם תלכו למשל לתימנים ותשאלו אותם, האם אכלתם דגים עם חלב? הם יענו לך, לא אכלנו בכלל דגים. לא ראינו דגים, רק שמענו עליהם. אם באזור שלהם לא הגיעו דגים, אי אפשר לשאול אותם מה הם נוהגים. צריכים לברר כל דבר דוקא במקור. כך השתדלתי לעשות בכל המנהגים שכתבתי בס"ד בספרי.

הוספה בעניין ברכת שלא עשני גוי, האם האות גימ"ל דגושה, ומסקנת מרן שליט"א להלכה ולמעשה.

ולאתבא פולחנא וכו'. הראשונה מודגשת והשנייה רפה. רואים במוחש כי מדייקים במסורת לומר כהוגן, ומחלקים באותו קדיש דעתיד. בתחילה אומרים, פולחנא כי לפני כן כתוב, ולמעקד, שמסתיים באות רי"ש. ואחרי כן אומרים פולחנא, כי המלה שלפניה מסתיימת באות אל"ף.

הערה מהקהל: וכן הוא לגבי מה שאומרים בימים הנוראים, ומלכות העליזה מהרה תעקור וכו', תעקור בדגש.

תשובת מרן שליט"א: נכון. שם לא מדייקים. כך שמעתי אומרים, וכך נדפס בסידורים. אמנם בפי שגור מהרה תעקור תי"ו רפויה. כנראה העולם טועים אגב הנוסח בברכת למשומדים, ומלכות זדון תעקור ותשבור, ששם הדגש נכון.

דיברנו [שיעור מוצש"ק בשלח התש"פ] על מה שאומרים בנוסח על הנסים, אחרי, ורבת את ריבם, ונקמת את נקמתם וכו', ומסרת גיבורים ביד חלשים, שישנם האומרים את הגימ"ל של גיבורים, מודגשת, ויש המרפים אותה. הבאנו כי בכת"י מה"ר שלום שבזי מדגיש את הגימ"ל.

אפשר להסביר את שתי הדעות, האם יש להפסיק לפני, או שלא. דהיינו, אותם האומרים ברפה, מסמיכים את המלים, ומסרת גיבורים ביד חלשים ביחד. וכך לכאורה צריך להיות, כי הכל הולך ביחד. אבל אותם המדגישים את הגימ"ל, ואומרים גיבורים, אפשר להבין אותם, כי הם מפסיקים לפני. הם אומרים קודם כל, ומסרת, ועוצרים. מסרת אותם בידינו. את הגיבורים ביד החלשים, וגם את הרבים ביד המעטים, וכן הלאה. לפי זה יתכן שתיבת ומסרת עומדת בפני עצמה.

אינני מתכוין, שאלה מסמיכים בפועל ואלה עוצרים בפועל, כי המציאות שכולם מסמיכים. הנדון הוא איך צריך להיות הפיסוק, וזה מה שקובע. דוק והבן.

כיון שאנחנו מדברים על בירורי מנהגים, נזכיר כי הרב מתתיהו יודא גוטמן יצ"ו חידש לי דבר נוסף, הנוגע לברכת שלא עשני גוי. אם לא היינו מדברים על כך, הדבר היה עלול להישכח. הרב מתתיהו המשיך לברר את הנושא, ודיבר גם עם מארי חיים חובארה יצ"ו מירושלם עיקו"ת, אביו של חתני הרב נריה שליט"א, מעיר בית שמש, והוא אמר לו, כן, בודאי. אנחנו מברכים שלא עשני גוי. הגימל בדגש. וכן עוד.

מובן איפוא כי בודאי גירסא היתה זו מצויה ומוכרת בינינו. מכאן ואילך אינני צריך יותר עדיות. אם כל כך הרבה אנשים אומרים כך, מסתבר שגירסא זו נפוצה אצל רבים.

אמנם לעניין מעשה, אם תשאלו מה עדיף, כך או כך?

צריך לדעת שהדבר אינו פשוט, ולמסקנא נראה לי דעביד כמר עביד, ודעביד כמר עביד. דהיינו, כיון שבתפילה לא מדקדקים כל כך בדגש וברפה [עיין שיעור מוצש"ק כי תשא התשע"ו]. כמו שכולם אומרים למשל, ברוך אתה ה', הרוצה בַּתְּשׁוּבָה. לא מרפים את הבי"ת. (מרן שליט"א שואל את הציבור –) האם אתם מכירים מישהו שאומר ברפי? לא שמענו ולא ראינו מי שיאמר כך.

אבל האמת שמשם אין ראייה כל כך, כי זה אות בי"ת. רואים במקומות אחרים בהדיא שהציבור שלנו לא מדייק בזה, כמו שנציין דוגמאות נוספות. אמנם ברור מאידך שבמקומות מסויימים באותיות אחרות הם כן דייקו לומר כהוגן.

אומרים בתפילה, סלח לנו אבינו כי פשענו. הפ"א ברפה, לא תשמעו מאף אחד שיגיד פֶּשַׁענו בדגש. גם בקדיש, הנוסח הנהוג הוא, בעלמא די ברא כְּרַעוּתִיה. הכא"ף רפה. אפילו שישנם דעות, כמו שידוע בשם הגר"א [מעשה רב סימן נ"ד], שאמר להדגיש את הכא"ף. ואכמ"ל. עוד אומרים, ולמעקד פולחנא נוכראה,

ישנם הטוענים אותו דבר גם בברכת שלא עשני גוי, מדוע לומר גוי בדגש? כדי שלא להסמיק את תיבת גוי אל מקודם. מפסיקים מעט בין תיבת עשני לתיבת גוי. כי אם נסמיק אותם ביחד, אפשר להבין שהברכה היא בכך שהגוי לא עשה אותי. כאילו שאנחנו מברכים את הקב"ה, שהגוי לא עשה אותנו... וזו טעות כמובן. לכן צריכים להפסיק אחר תיבת עשני, לברך את הקב"ה בעצמו, שהוא לא עשה אותנו, גוי. לפי דבריהם ישנו עניין בדוקא להדגיש את הגימ"ל. יכול להיות שזהו השיקול.

אבל יש כאן גם שאלה יסודית, האם אנחנו סוברים כי בתפילה אין חיוב לדקדק בכללי רפיות בג"ד כפ"ת אחרי אהוי, אלא אם כן במקומות מיוחדים הסמוכים בודאי, או שגם שם צריכים לדקדק, אלא שבמקומות מסויימים יש עניין בדוקא להראות שאינו מחובר אל למעלה ממנו. בהמשך נראה בס"ד תלמידי חכמים שדנו ונחלקו על כך ולא נותר זמן, ומרן שליט"א דחה זאת לשיעור אחר. העורך, אבל לפני כן נדבר על כללי בג"ד כפ"ת, בכדי שהם יהיו ברורים אצלנו.

המשך בעניין בג"ד כפ"ת הסמוכות לאהוי, האם יתכן מפיק אל"ף, ונפק"מ לעניין וי"א פלק. חידושים מיוחדים בקריאה ובכתיבה מאת מהר"ר נתנאל בן ישעיה אלפיומי אשר נתבטלו במשך השנים.

כללים אלו כתובים בספרים רבים, אבל עתה אנחנו נביא אותם כפי שכתבם הרב מנחת שי [בסוף הספר שלו] בזה"ל, כללי בג"ד כפ"ת דסמיק ליהו"א. הכלל, כל בג"ד כפ"ת דסמיק ליהו"א רפי. וסימניך, מפני שמי נחת הוא. בר ממפיק, מפסיק, דחיק ואתי מרחיק.

הסימן שהוא כתב, מפני שמי נחת הוא ומלאכי ב' ה', מפני שאותיות אלו הם שמות הוי"ה ברוך הוא. האות ה"א חוזרת על עצמה, והאל"ף היא תחילת שם אלהים. לכן מפני שמי נחת הוא, מפני פחד ה', הם נרפים. נחת הוא לשון פחד, כמו שכתוב ובראשית ל"ה ה', ויהי חתת אלהים.

אותו הדבר כאן, מפני שמי נחת הוא. כך הוא בשביל הזיכרון.

אומר המנחת שי את היוצאים מן הכלל, בר ממפיק, מפסיק, דחיק ואתי מרחיק. אחרי כן הוא מפרט את הדברים, כדלקמן. מפיק היינו הוצאת האות, כמו שכתוב למשל ובראשית ו' ט"ז, בַּצֶּדֶה תִּשִּׂים. מפסיק, היינו אם יש טעם שהוא מפריד ומפסיק. וכן דחיק, ואתי מרחיק.

לפני שנמשיך, נסביר מדוע המנחת שי אומר, כללי בג"ד כפ"ת דסמיק ליהו"א. הוא משתמש בלשון יהו"א. הבאנו בשיעור [מוצש"ק בשלח התש"פ], שהקדמונים כתבו אוי"ה. כגון ר' אהרן בקאשר בספרו דקדוקי הטעמים, ובעל מחברת התגאן, ועוד. לכאורה אין מכך נפקא מינה, העיקר שהם מצאו איזו מלה שהיא ראשי תיבות של אל"ף, וא"ו, ה"א וי"ד. הרד"ק לעומת זאת כתב אהוי, וכך מקובל יותר. למדנו בסה"כ שלוש גירסאות. יהו"א, אוי"ה, אהוי.

לכאורה אין שום נפקא מינה אם קוראים כך או כך. אלא שבעצם צריכים להבין את ההיגיון שעומד מאחורי קביעת ראשי תיבות אלו. ובכן, אהוי היא לא מלה. יהו"א היא מלה, וגם אוי"ה היא מלה. אעפ"י שלמלה אהוי אין שום משמעות, בכל זאת אמרו אותה, כי היא לפי סדר האותיות. בדורות האחרונים נפוץ יותר לומר כך. אהוי. אבל צריך לדעת מדוע. אולי בגלל שהרד"ק הנחשב ראש המדקדקים, אמר כך, נמשכו אחריו. או בגלל מה שנראה בהמשך בס"ד, שיש לכך איזה עניין עפ"י הסוד. אהוי הוא שם קדוש, לכן יתכן שהעדיפוהו מפני כן יותר מכולם.

לעומת זאת, יהו"א, הוא שמו של מלך ישראל. יש לזה משמעות מסויימת. אבל צריכים להבין, מדוע לומר אוי"ה? לכאורה זו בחירה לא מוצלחת. מזכיר את הפסוק בתהלים [פרק ק"כ], אוי"ה לי פי גרתי מִשֶּׁשׁ, שְׁכַנְתִּי עִם אֱהִי קֹדֶר. מדוע בחרו בתיבת אוי"ה? ולא האחרונים, אלא הקדמונים? זה אומר דרשני.

פֶּסֶק. אנחנו שאומרים פֶּסֶק, לא מבינים היכן החרוז. אי אפשר לחרוז מפֶּיק עם פֶּסֶק. אבל הם אמרו פֶּסֶק. יש נוסחאות כאלו. ואפילו מהר"י בשירי כתב כן, שכתב פֶּסֶק, ללמדנו שהוא גרס פֶּסֶק, או פֶּסֶק. כמו שאפשר לראות במה שהבאנו בס"ד בספר נפלאות מתורתך ופרשת מטות דף רפ"ד, על הפסוק זימסרו מבני ישראל¹.

נמצאנו למדים, כי אנחנו גורסים פֶּסֶק, אך ישנם הגורסים בפרט בעדות אחרות פֶּסֶק. מצד הדקדוק, בהחלט יכול להיות שגירסתם נכונה. כמו שאומרים למשל, יְתִיב, לעומת יְתִיב. פְּתִיב, לעומת פְּתִיב. בהבדל עפ"י הדקדוק, השינוי הוא בין לשון הווה ללשון עבר. כמרכן כאן, פֶּסֶק פִּירוּשׁוֹ לְשׁוֹן הַהוּה, אבל פֶּסֶק פִּירוּשׁוֹ לְשׁוֹן עֶבֶר. חֲתוּךְ. שני הדברים יכולים להיות, וגירסת הרב מנחת שי היתה פֶּסֶק.

ויש להעיר, כי הדקדוק הישן בתיבת אֶפִּיק, נשאר להם בשיר הידוע, יה רבון עלם ועלמיה. שם הם אומרים, ואֶפִּיק ית עמך מגו גלותא. ואולי בגלל נעימת השיר הוא נקלט אצלם, ונשאר בדקדוקו הראשון. ולגבי הטעם פֶּסֶק, שהספרדים אומרים פֶּסֶק. זה ידוע ומפורסם אצלם עד היום, וכך הם מלמדים טעמי המקרא. הוספת העורך נר"ו¹.

דרך אגב, את הכללים האלו שכתב המנחת שי, ראיתם גם בכתב יד תימני ישן. הוא העתיק ממנו, גם את כל מאמר המאריך שלאחר מכן. מובן ממילא שהספר הגיע לתימן, והיה ידוע והתפרסם שם, אף שאיננו יודעים עד כמה הוא היה נפוץ. מעניין לראות שהיה חשוב להם להעתיק את הכללים וכו' מתוך ספרו. ממילא אם רואים בהמשך הדורות השפעה מהם, (שעשו הם בקצת מקומות שוא נח אחרי געיא, כגון בתיבת מְשֻׁכוֹ. ולמנהגינו הוא נע, כנודע). מובן ועכ"פ יתכן שהם שינו על פיו. זאת לא מסורת דידן. אמנם, מהרי"ץ לא הזכיר את המנחת שי. אפילו שהוא היה לפניו, כנראה בזמן מהרי"ץ ספר מנחת שי עוד לא

ברם לפי מה שהסברנו בס"ד, נראה כי גם בתיבת אוי"ה יש משמעות עפ"י הסוד. והרי עמדנו אז בשיעור [שם], כי לרפיות אותיות בג"ד כפ"ת אחרי אהו"י יש כוונה נסתרת עפ"י הקבלה, להגביר את מדת הרחמים. ממילא תיבת אוי"ה היא כמין רמז גלוי. אוי"ה. אוי ואבוי. זוהי מדת הדין. לכן צריכים להרפות את האותיות הללו, להמתיק את מדת הדין.

נמשיך בדברי הרב מנחת שי, שהביא את היוצאים מן הכלל בזה"ל, בר ממפיק, מפפיק, דחיק ואתי מרחיק. כאן צריכים לעמוד ולשאול שאלה. היתה לו מטרה לכתוב חרוזים. דחיק ואתי מרחיק, הם אכן חרוזים האחד בשני. אבל כיצד מתחרזים גם כן, מִפִּיק ופֶּסֶק. הרי אומרים מִפִּיק בצירי, ולא בחירק. לא אומרים מִפִּיק. ואעפ"י שהספרדים והאשכנזים קוראים את שניהם בחירק, מִפִּיק ופֶּסֶק. וזהו קצת חרוז, דהיינו שיש כאן חרוז מועט באות האחרונה.

אבל צריכים לדעת כי אפילו שהם רגילים לומר כיום, מִפִּיק, זה לא נכון. אינו כך משקל המלים בארמית. לצערנו גם אצלנו רבים מתבלבלים ואומרים בחירק, מִפִּיק ה"א. אבל זו טעות. אנחנו שמענו מתלמידי חכמים דייקנים שאמרו מִפִּיק ה"א. וזה נכון ומוכח מצד עצמו, כמו שכתוב בתרגום יונתן על הפסוק, הַמוֹצִיא בְּמִסְפָּר צָבָאָם וישעיהו מ', כ"ו. הפטרת ואתחנן, דְּאֶפִּיק בְּמִנְיָן חִילִי שְׁמִיָּא. לא אומרים דְּאֶפִּיק, אלא דְּאֶפִּיק. ואפילו שבדפוסים בלבלו ושינו זאת, כך היא הגירסא האמתית.

כיוצא בזה בספר משלי י"י, י"ח, ומוֹצֵא דָבָה הוּא כְּסִיל, צריכים לתרגם ומִפִּיק, בצירי. אבל הדפוסים שיבשו וכתבו בחירק. אבל אין לנו להתלונן עליהם, כי הם לא בקיאים בדקדוק בכלל, ובדקדוק לשון ארמית בפרט. אי אפשר להביא מהם שום ראיה.

אבל לפי האמת, שאומרים מִפִּיק, לכאורה החרוז שאומר הרב מנחת שי אינו מסתדר. אך התשובה היא שהם לא היו אומרים פֶּסֶק, אלא

הגיע לתימן. רק אחרי תקופתו של מהרי"ן הביאודו, ואפילו העתיקהו. לדבריו וכלליו היה חשיבות.

נמשיך בדברי הרב מנחת שי שמסביר ואומר כך, מפיק אין דינו כי אם על אותיות הוי"ו כשתוציאם בסוף תיבה, ולכן אין לאל"ף דין מפיק. הוא מביא דוגמאות מפסוקים. מִשְׁלַּה הָאֵל [כוונתו שהאל"ף לא כמו הה"א], בְּצִדָּה תִּשָּׂא. וְאִי, יִדְּיוֹ תְּבִיאֶנָּה. יו"ד, שְׁפָתַי תִּפְתָּח. דהיינו, מדוע אומרים, בְּצִדָּה תִּשָּׂא? למה התי"ו מודגשת? התשובה היא כי יש מפיק ה"א. כך גם לגבי האות וי"ו הנרגשת במבטא, לפני אותיות בג"ד כפ"ת, הם מודגשות, כמו בפסוק, יִדְּיוֹ תְּבִיאֶנָּה. וכן ביו"ד היוצאת במבטא, כמו למשל, שְׁפָתַי תִּפְתָּח. הרי לא אומרים שְׁפָתַי, שאז לא שומעים את היו"ד.

אחרי כן הוא כתב בזה"ל, ודע כי שם ההוי"ה יש לו דין מפיק, לפי שנקרא באל"ף דל"ת. ושמור זה הכלל כי חדש הוא, ולא ראיתו בספרי המדקדקים. גם לא שמעתינו משום אדם בעולם. אך תהא ראיה – צריך לגרוס ראיה. וכפי שורש העניין בדברי חז"ל, שהוא בנושא אחר [עיין גמ' ראש השנה דף כ"ה ע"ב], כי כן הוא ראוי, שראייה בעין גדולה משמיעה, והכוונה שרואים בעינינו כך בכל הספרים, גדולה משמיעה, כי כן הוא בכל המקרא, כמו שכתבתי בתלים מזמור ב'.

בפירושו לספר תהלים מזמור ב', הוא מאריך בכללות הנושא, וכותב זאת כאן בתורת דבר חדש. ואעפ"י שהכלל נכון בודאי גם מלפניו, אבל הוא הגדיר זאת. מאידך, למהרי"ן [בחלק הדקדוק סוף פרשת בא] הכלל הזה היה פשוט. כי על הפסוק שם, וַיִּהְיֶה יוֹם כָּל יוֹמָיו, הוא אומר כי אין פסיק בין שם ה', לבין תיבת פֶּל. ואעפ"י כן הגימ"ל דגושה, כי למרות ששם ה' נגמר באות ה"א כידוע. שם הוי"ה ברוך הוא, אך מכיון ששם השם כפי שהוא נקרא, נגמר ביו"ד הנשמעת במבטא, נחשבת למפיק, ואותיות בג"ד כפ"ת הבאות אחריה דגושות.

שאלה מהקהל: מדוע הוא אומר שאין מפיק אל"ף, הרי ישנם למשל בתיבות שָׁוָא, חֲטָא וכיוצא בהם?

תשובת מרן שליט"א: בתיבות שָׁוָא וחֲטָא וכמותם, האל"ף כאילו לא קיימת. כאשר אומרים למשל שָׁוָא, אז האל"ף נחשבת כנשמעת. המדקדקים הגדירו זאת, 'נח נראה'. כאשר אומרים שָׁוָא, האל"ף כאילו אינה כתובה. בהמשך נרחיב בס"ד ונראה יותר בדוגמא אחרת – וַיֵּרָא פֶּלֶק. מדוע מדגישים את האות ביי"ת. הרי בגלל האל"ף היינו צריכים לומר, פֶּלֶק. אבל התשובה היא כמו שאמרנו, שהאל"ף כאן כאילו אינה. העמדת הקריאה היא רק באותיות שלפניה, כאילו כתוב, וַיֵּרָא מאידך, אם היה כתוב למשל, וַיֵּרָא, אותיות בג"ד כפ"ת אחריה היו רפויות. אך בהיות והאל"ף כאן כאילו היא אינה, אותיות בג"ד כפ"ת אחריה מודגשות. אותו הדבר גם בפסוקים דומים – וַיֵּרָא פֶּרְעֶה וגו'. האל"ף כאילו אינה, כי הולכים בכל כללים אלו רק עפ"י הקריאה, ולא לפי הכתיבה.

נמשיך בדברי המנחת שי שם, מפיק, פי"א אם יבא טעם ששמו פֶּסֶק, בין מלה שסופה אהוי"ו למלה שראשה בג"ד בפ"ת כמו, עֲשֹׂה | פֶּלֶה. וכן לגרמיה, שדומה לתמונת הפסיק. וה"ה אם יבא במלה שסופה אהוי"ו, אחד מן הטעמים המפסיקים, תידגש אות בג"ד כפ"ת.

ואלו הן הטעמים המפסיקים. זרקא. שְׂרִי. לבטח רובם ככולם לא מכירים את הטעם הזה הנקרא, שְׂרִי. המנחת שי היה באיטליה, ושם קראו לטעם סגולתא, שְׂרִי. שְׂרִי, הכוונה בארמית חונה. עצירה. טפחא, תביר, אזלא, זקף קטן, זקף גדול וכו'.

אחרי כן הוא ממשיך להביא גם את כללי דחיק ואתי מרחיק. אנחנו לא ניכנס לנושאים הללו כעת, כי הם מאד מסובכים, וגם יש בהם חילוקי דעות רבים כיצד להגדירם, אבל נקרא לפחות לצורך הידיעה באופן כללי.

השורש. כמו וְאֶעֱיֶדָה בָּם, תִּנָּה לִי, וְנִבְחַתָּ פֶסַח, והמלה הסמוכה לה תהיה מלה זעירא וכו'.

*

לגבי מה שהשואל שאל מקודם, הזכרנו את המלים וַיֵּרָא בְּלֶק, כדאי לעמוד מעט על הנושא, לבררו משרשו, כי נראה שבספר מסורת מדוייקת [תחילת פרשת בלק שם] יש טעות קצת בעניין זה.

וכך כתוב שם במסו"מ [דף ק"ג], וַיֵּרָא בְּלֶק. הבית דגש, וכמוהו רבים באו דגושים, כמו וַיֵּרָא בְּלֶק (להלן כ"ד א'), וַיֵּרָא גְדֵעוֹן (שופטים ו', כ"ב), וַיֵּרָא גַעַל (שופטים ט', ל"ו), וַיֵּרָא דָּוִד (שמאל א' כ"ג, טו), וַיֵּרָא כָּל הָעָם (ויקרא ט' כ"ד), וַיֵּרָא כָּל יִשְׂרָאֵל (מלכים א' י"ב, ט"ז), וַיֵּרָא פֶּרְעֶה (שמות ח' ע"א), וַיֵּרָא פָּנָיו בְּתִרְעוּהָ (איוב ל"ג, כ"ו), דלא שייך בזה משפוט אותיות בג"ד כפ"ת הסמוכות לאותיות אהו"י, שהם נרפים. דהיינו, מלים רבות שהמלה שלפניהם היא וַיֵּרָא, אותיות בג"ד כפ"ת שאחריהם דגושות.

מביא את הטעם והסיבה לכך, בשם ספר אהל משה. נראה שהוא לא היה צריך לציין זאת דוקא בשם ספר אהל משה, כי הדבר ידוע בכל ספרי המדקדקים. ברם יתכן שדוקא הוא, בעל אהל משה, הטעים במלותיו האחרונות איזה חידוש מיוחד, והוא אינו זכור לי מספרים אחרים. עכ"פ עיקרי הדברים הללו מוסכמים ומקובלים אצל כולם.

וזה לשונו, והטעם כתב הר"ר אהרן משה סופר ז"ל בספר אהל משה סי' צ"ה וז"ל, מפיק, כאשר תהיה אות מאותיות אהו"י שבסוף התיבה, מורגשת במבטא ואינה נחה, אזי אות מאותיות בג"ד כפ"ת שאחריה במלה השנייה, דגושה. כמו, בְּצִדָה תָּשִׁים (בראשית ו' ט"ז).

אם האות ה"א לא היתה במפיק, כמו שכתוב למשל אצל דוד המלך [שמאל א' כ', כ'], וְאֶנִּי שְׁלֹשֶׁת הַחֲצִים צָדָה אֹרְהָ, גם אצלנו התי"ו

וזה לשונו, דחיק, פירוש אם תבוא התיבה שסופה ה"א (כי אין לאו"י דין דחיק) סמוכה במקף, למלה שראשה בג"ד כפ"ת. דהיינו, המלה נגמרת באות ה"א, ואחריה מלה נוספת המתחילה באותיות בג"ד כפ"ת, שהן לפעמים רפויים ולפעמים דגושות. ודוקא כששתי התיבות מחוברות על ידי מקף. כמו כן אותיות אחרות, שסימנן, ט"ס שק"ץ נוזלי"ם.

אותיות אלו שראשי התיבות שלהן הוא ט"ס שק"ץ נוזלי"ם, מקבלות דגש חזק. למשל במלה 'טוב', המתחילה באות טי"ת. היא יכולה להידגש בדגש חזק, אם אומרים 'טוב'. וכן באות סמ"ך, למשל במלה 'סוף', אם אומרים אותה עם ה"א הידיעה לפניה, הסמ"ך מודגשת. הסוף. וכן הלאה. לעומת אותיות אלו שסימנן ט"ס שק"ץ נוזלי"ם, אותיות בג"ד כפ"ת מקבלות גם דגש חזק, וגם דגש קל.

ממשיך המנחת שי ואומר כך, המלה הראשונה או אחרונה מלה זעירא, ובלבד שתינקד המלה שסופה ה"א, קמץ או פתח או סגול, תידגש אות בג"ד כפ"ת, או ט"ס שק"ץ נוזלי"ם. כמו, זֶה-בְּנִי. מִה-פָּרַצְתָּ עָלַיִךְ פָּרִיץ. אֲשֶׁר תִּכְסֶּה-בָּהּ. אֵלֶיךָ נָא. אוֹלִי אוֹכֵל נֶפֶחַ-בּוֹ. וכן כשתבוא במקף למלה מלעיל, וסוף התיבה מוקדמת בסגול, תידגש, אעפ"י שאין שום אחת משני המלות זעירא. וכן כתבו בפירוש קצת מדקדקים. כמו יְתוּה־דַעַת (תלים י"ט), מְכַסֶּה-פֶּשַׁע (משלי כ"ה), יִקְנֶה־דַעַת (שם י"ח), מַעֲדָה בְּגָדוֹ בַּיּוֹם קָרָה (משלי כ"ה), יִרְבֶּה־פֶּשַׁע (משלי כ"ט), הִיגָאֵה־גִמָּא בְּלֹא בִצָּה (איוב ח') יִפְצֶה־פִּיהוּ (שם ל"ה), וכל הדומים להם, וכמו שאכתוב בסמוך באתי מרחיק בע"ה וכו'.

בהמשך לגבי אתי מרחיק, הוא מביא דוגמאות בזה"ל, אתי מרחיק, הוא ג"כ לאותיות ט"ס שק"ץ נוזלי"ם, והוא כשתבוא ה"א בסוף מלה מלעיל אחר סגול, גם אם תהיה שְׁרָשִׁית, כמו מִשְׁנֶה־כֶּסֶף. או אחר קמץ. ובלבד שלא תהיה שרשית, דהיינו שהה"א היא לא חלק מן

היתה רפויה. היינו צריכים לומר בַּצְדָּה תְּשִׁים. אך בהיות שאומרים במפיק ה"א – בַּצְדָּה, האות תי"ו הבאה אחריה דגושה.

וממשיך שם להביא דוגמאות נוספות, יִדְיו תְּבִיאִינָה (ויקרא ז' ל'), שהוי"ו מורגשת – שומעים את הו"א, שהרי לא כתוב יְדו – וזהו מפיק וא"ו. שִׁפְתֵי תִפְתָּח (תהלים נ"א, י"ז), שהוא מפיק יו"ד. אלו בדיוק הדוגמאות שהביא המנחת שי. ולפי שהן נרגשות, יש להן דין נח נראה, ואחריהם דגש קל, כמשפטו אחר שוא נח.

ואולם באל"ף, אין דין מפיק ונח נראה נוהג, כי אינה נרגשת לעולם, לכן תמיד אחריה רפה. האות אל"ף שונה מכל חברותיה, שאין בה מפיק. כבר במנחת שי שהבאנו, נזכר זה. אין מושג שנקרא 'מפיק אל"ף'.

מעתה השאלה נשאלת מאליה, ומלת ז'ירא בלק'. למה האות ביי"ת דגושה? בשלמא אם היה שם מפיק, מובן שהיא מודגשת, אבל מדוע האות אל"ף אינה יוצאת במבטא?

ומתרץ על כך, אין האל"ף כלל במבטא, שהרי אין לפניו תנועה, רק שוא נח. הרי אין ניקוד לאות רי"ש. נזכיר למשל תיבת וַיָּדָא, או אם היינו אומרים וַיָּדָא, האל"ף נשמעת קצת ברקע, אף שבפועל היא נעלמת. אך כשאומרים וַיָּדָא, האות אל"ף אינה נשמעת במבטא כלל.

אפשר להתבונן עוד ולראות כי הרב אהל משה מדקדק בלשונו. לפני כן הוא אמר שהאל"ף אינה נרגשת לעולם, לכן האותיות בג"ד כפ"ת שאחריה רפות. וביאור הדבר, שלא מוציאים אותה במבטא. הרי האות אל"ף אינה נשמעת, כמו ששומעים למשל את שאר האותיות, ה"א, וא"ו ויו"ד. היא לא נרגשת. אבל בנוגע לענייננו, לתיבת וַיָּדָא, הוא נחת דרגא. כעת אין לאל"ף שום משמעות. וכלשונו, אין האל"ף כלל במבטא. הוא מחלק בין אות לא נרגשת,

לבין אות שאינה במבטא. זוהי דרגא פחותה יותר.

אם כן, שהאל"ף לא נשמעת כלל וכלל, מדוע צריכים אותה בכלל? הוא מתרץ על כך תירוץ יפה בזה"ל, ולא נכתבה, רק להודיע כי שרשו ראה, ולא ירה. בתורה כתוב וַיָּדָא, רק כדי להודיענו מה הוא שורש המלה. יש שורש ראה, מלשון ראיה והסתכלות. ויש גם מלשון ירייה. יורה חצים. בתחילת פרשת בלק בודאי מדובר על ראיה והבטה, וכי בלק ירה חצים?

יש שורש ראה, ויש שורש ירה. לכן התורה כתבה וַיָּדָא, אף שהאל"ף אינה נשמעת כלל, רק כדי שנדע ונבין שמדובר על מלה משורש ראיה, ולא על שורש ירייה. לכן כותבים את האות אל"ף, אף שאין לה שום משמעות בכתובה.

הערה מהקהל: יש פסוק יו"ד.

תשובת מרן שליט"א: כן. מלשון ירייה. זה בספר מלכים שני י"ג, י"ז, וַיֹּאמֶר אֱלִישָׁע יְרֵה, ויו"ד.

שאלה מהקהל: אבל מבינים לבד לפי העניין שהכוונה כי בלק ראה.

תשובת מרן שליט"א: יש כללים בכתובה. כמו בצורות האותיות בסת"ם שיש הלכות ודינים איך לכתוב, ופסול אם נפסדה צורתה וכו', למרות שמבינים אנחנו לבד מעצמנו את המשמעות.

מה שקראנו מקודם, הוא מספר אהל משה, שהעתיקו בספר מסו"מ. וכך הוא ממשיך וכותב, מוכח מזה דכל מלת וַיָּדָא הסמוכה לאותיות בג"ד כפ"ת, אע"ג שאין דין מפיק נוהג באל"ף כלל, שאני הכא כיון שאין האל"ף במבטא, ואין לפניו תנועה, הרי היא דומה למשפט המפיק לעניין הדגשות במלה שאחריה.

אלא בודאי, פירוש הדבר הוא, שבספרים שהיו לפני מהר"נ בן ישעיה, היה באות אל"ף שוא נח. לכן הם קראו וַיֵּאָדָּא בָּלֶק. אנחנו רגילים לקרוא וַיֵּאָדָּא בָּלֶק, כאילו שהאל"ף נעלמת, אבל בספרים שלו היה שוא נח באות אל"ף. ישנם פסוקים נוספים כאלו, כמו למשל [במדבר כ"א א'] וַיֵּשֶׁב מִמֶּנּוּ שְׁבִי, וכן וַיִּבְנֶה תִּשְׁתֵּה. בפסוקים האלו יש שוא על האות האחרונה. וממילא אין לנו מה לעשות, אלא להודות שבספרים שהיו לפניו היה כתוב וַיֵּאָדָּא בָּלֶק. אות אל"ף בשוא נח. אנחנו לא יכולים להגיד להם מה לכתוב. כך היתה גירסתו, ובודאי היו לו ספרים כאלו.

הם קראו, וַיֵּאָדָּא בָּלֶק. רק צריכים לשים לב, לדקדק שהם לא קראו וַיֵּאָדָּא בָּלֶק, שאז הוא ממש צירי, אלא בשוא. זהו מפיק אל"ף. ולכן אומר מהר"נ בן ישעיה, שהוא מלשון יראה.

אין ספק שלכך התכוון בעל אור האפילה. אבל אינני יודע כיצד הוא יגרוס במקומות האחרים שהבאנו אותם למעלה, כגון וַיֵּאָדָּא גַּעַל, וַיֵּאָדָּא דָּוִד, וַיֵּאָדָּא כָּל הָעָם. וכי גם שם הוא קרא וַיֵּאָדָּא? מה אפשר להסביר שם? מדוע האותיות בג"ד כפ"ת שם דגושות?

מהר"נ בן ישעיה לא התייחס לשאלה זו, ויתכן לומר שגם בספריהם אותיות בג"ד כפ"ת שם לא היה שוא. אפשר לומר גם באופן אחר, בחלק מן המקומות, שגם כן המדובר על לשון יראה. אמנם למשל לגבי בלעם, שכתוב עליו [במדבר כ"ד א'], וַיֵּאָדָּא בָּלֶעָם, פִּי טוֹב בְּעֵינַי יִי לְבָרְךָ אֵת יִשְׂרָאֵל, אינני חושב שאפשר להכניס פה איזה דרש, שהוא ראה ופחד. ואולי כן. אבל במקומות אחרים אפשר לומר זאת, למשל לגבי גדעון, עליו כתוב [שופטים ו'], וַיֵּאָדָּא גִּדְעוֹן פִּי מְלֹאךְ יִי הוּא וגו'. יתכן שהוא פחד, כמו שכתוב אח"כ, וַיֵּאָמֶר גִּדְעוֹן אֶהְיֶה אֲדָנִי יִי וגו'. לכן אמר לו הקב"ה, שְׁלוֹם לְךָ אֵל תִּירָא, לא תמות. בהחלט יכול להיות גם שם לשון יראה.

ואולי אפשר להבין מזה כוונת הרב נתנאל בן ישעיה בספר אור האפילה, שכתב על הפסוק זִירָא בִּלְק, שהוא במפיק אל"ף עיי"ש.

דבריו ממש בבחינת פליאה עצומה. אחד מקדמוניו, מה"ר נתנאל בן ישעיה, אומר כי זִירָא בִּלְק, הרי הוא במפיק אל"ף. מה זה בכלל מפיק אל"ף? מִי שְׁמַע בְּזֹאת, מִי רָאָה בְּאֵלָהּ? מפיק אל"ף?

אומר על כך בספר מסו"מ, אולי עפ"י ההקדמות שהקדמתי, אפשר להבין את דבריו. וזה לשונו, כוונתו לומר, שאין האל"ף מרפה הבי"ת במלת בלק שאחריו, כי משפטו כדין מפיק לעניין דגשות הבי"ת.

כמו שאם היה מפיק, אחרי זה היה דגש, כמו למשל בפסוק שהבאנו מקודם, בְּצִדָּה תִּשָּׁם, כך גם כאן, כוונתו לומר כאילו יש מפיק.

לפי ענ"ד זה בדיוק הפוך ממה שכותב רבינו נתנאל בן ישעיה. ואעפ"י שבודאי דבריו לכאורה תמוהים, מכל מקום לבטח הוא לא התכוון לזה. אנחנו תכף נסביר בעז"ה אל מה הוא התכוון. מהר"נ בן ישעיה אומר שהאל"ף היא במפיק, כיצד אתה מבין כי זה רק דין מפיק? זה תמוה. הרי האל"ף בכלל לא במפיק?

מה גם, שהרואה בספר אור האפילה בפנים, יבין כי פירושו בכלל לא מתקבל. וכך הוא כתב שם, וִירָא בִּלְק, וִירָא במפיק אל"ף, מלשון יִרְאָה. שנאמר [דברים ב' כ"ה], הַיִּם הָזֶה, אֲחִיל תֵּת פִּחְדְּךָ וַיִּרְאָתְךָ, עַל פְּנֵי הָעַמִּים.

הוא אומר דבר חידוש, בגדר דרש. מדוע אומרים וַיֵּאָדָּא בָּלֶק, במפיק אל"ף? מלשון פחד. יראה ופחד.

מעתה תאמרו אתם, וכי אפשר לומר כי יש כאן רק דין מפיק אל"ף? הרי הוא אומר שמדובר כאן, מלשון יִרְאָה? זה תלוי בשמיעה.

אותו הדבר גם בפסוק הנוסף שהוא הביא ויקרא ט' כ"ד, וַיֵּרָא כָּל הָעָם, וַיֵּרָצוּ, וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם. אם גם שם יגרוס מהר"נ בן ישעיה, וַיֵּרָצוּ, הרי זה מצוין. כי אחרי כן כתוב, וַתֵּצֵא אֵשׁ. היה פחד.

אמנם במקומות אחרים הדבר אינו מסתדר, למשל לגבי פרעה, עליו כתוב [שמות ח' י"א], וַיֵּרָא פֶּרְעֹה, כִּי הִיְתָה הָרוּחָה, וְהַכְּבִד אֶת לְבָבוֹ. מה נגיד שם? האם אפשר להכניס שם פירוש של פחד? לא נראה.

מאידך, לגבי געל אפשר לפרש שהוא מלשון פחד. הרי כתוב שם [שופטים ט'] שגעל יצא למלחמה כנגד אבימלך, ואומר הפסוק, וַיֵּרָא גֵעַל אֶת הָעָם, וַיֹּאמֶר אֶל זָבֹל, הִנֵּה עִם יוֹרֵד, מִרְאשֵׁי הָהָרִים. הוא נבהל ופחד, ראה עם יורד. בכל זאת אמר לו זבול, אֶת צֶל הָהָרִים אֲתָה רֹאֶה כְּאֲנָשִׁים. אין לך מה לפחד. זבול הטעה את געל, והביא אותו לקרב עם אבימלך מבלי שהיה מוכן. ממילא אפשר לומר גם שם בלשון יראה, וַיֵּרָא. אפשר להידחק ולומר כך.

בכל אופן שיטתו אינה ידועה לנו, כיצד ואיך זה. אמנם לגבי ניקוד שוא באות אל"ף, מבחינה זו, הדבר בהחלט יכול להיות, כמו שאומרים למשל בנוסח רבי חנניא, יגדיל תורה ויאדיר. האל"ף בשוא. וכן [שמות ט"ז ו'], נֶאֱדָרִי בַּפֶּחַ. וכדומה. אצלו זה היה גם לגבי זי"ר בלק. אצלו היה שם מפיק אל"ף, כפי שהוא מעיד בהדיא. [ועוד נרחיב על כך בס"ד בשיעור נוסף].

בן אשר למשל, קורא את המלה שְׁתִּי, וכן שְׁתִּים, כגון מה שכתוב בפרשת אמור [כ"ג י"ז], שְׁתִּים, שְׁנֵי עֶשְׂרִים, ברפי. אֲשֶׁתִּי. אֲשֶׁתִּים. בדקדוק כך זה צריך להיות לדעתו, כי לולא זאת לא מובן מדוע מדגישים את האותיות בג"ד כפ"ת אחרי שוא נע. אחרי שוא נע צריכים להרפות את אותיות בג"ד כפ"ת. לכן בן אשר מוסיף שם אל"ף, כדי לעשות השוא ושי"ן נח, וזה לא כמו שאנחנו קוראים. דיברנו על כך בעבר [שיעור מוצש"ק שלח לך התשע"ג].

אנחנו מסבירים אחרת. אם נשאל, מדוע קוראים שְׁתִּי, וכן שְׁתִּים? למה מדגישים את הדל"ת? התשובה היא שהדגש בא לאפוקי מלשון שתייה. נמצא כי הגם שקריאה כזו איננה לפי הכללים, בכל זאת כך הוא המנהג. כיוצא בזה לגבי תיבת בְּתִים. התי"ו מודגשת שלא לפי הדקדוק, לפי הכללים היו צריכים לומר בְּתִים. אעפ"י כן קוראים כך, שלא יישמע מלשון [ישעיהו ה, ו'], וְאֲשִׁיתָהוּ בְּתָהּ. לכן הוא מודגש.

*

נחזור לענייננו, שאין פלא בכלל שלרבינו נתנאל בן ישעיה היתה גירסא שאיננה מקובלת אצלנו, כי רואים בבירור על פסוקים מסויימים שהיתה לו מסורת אחרת משלנו בקריאתם. למשל, מובא בספר אור האפילה שם, בעמוד שלפני כן, דוגמא לכך.

אבל לפני כן נקדים כי המו"ל ספר אור האפילה בהערות לשם [דף ת"מ הערה 1] העיר על עניין זה. וזה לשונו, וירא בלק, במפיק אל"ף. בימינו נשתכחה בתימן מסורת קריאה זו, ולא שמעתי מי שקורא האל"ף הזו מפיק.

סיום דבריו בודאי נכון, לא שמענו מי שקורא כך, אבל תחילת דבריו, שהוא מבין שהמסורת הזו נשתכחה, לענ"ד אינו נכון. יתכן שמסורת זו היתה בעבר רק אצל חלק מן הציבור, ואפילו אם היא היתה אצל כולם, ביטולה בכוונה, בגלל מה שכתוב במחברת התיגאן. שם כתוב במפורש שהאל"ף הזו אינה נשמעת. נמצא כי המסורת לא נשתכחה, אלא נתבטלה בכוונה. שונתה על ידי החכמים, עפ"י דברי המחברת המפורשים שלא שומעים את האל"ף.

וזהו אינו הדבר היחיד, כי ישנם גירסאות נוספות בספרו שאינם נהוגות אצלנו בודאי. ואפילו בחסרות ויתרות יש לו שינויים.

אומר שהלמ"ד למעלה מן האל"ף. הסברתי את שיטתו בספר נפלאות מתורתך שם, ואמרנו כי מסורת זו לא נעלמה או נשתכחה, וישנם ספרים אצלנו שכתובים כך, וראוי לקיים זאת, יעו"ש בדף רפ"ו.

טעמים על דרך הפשט לרפיות בג"ד כפ"ת אחרי אהו"י.

בספר מסו"מ שם ממשיך להביא דבר מעניין, כי יש מישהו שסובר לקרוא גם את זירא בלק, בי"ת רפויה.

מי שסובר לקרוא זירא בלק, האות בי"ת רפה, הוא רבי יעקב בן אדוניהו, שהדפיס בונציה את המקראות גדולות. וכך כתוב במסו"מ שם, והוצרכתי להעיר בכל זה, יען כי ראיתי להר"ר יעקב בן אדוניהו ז"ל שחולק בזה, ודעתו להרפות בי"ת דבלק.

אינני חושב שזאת דעתו העצמית, אלא כך היה בספרים שהגיעו אליו, וכך היתה המסורת אצלם. הוא לא חידש זאת מעצמו. כך גם רואים מן הסגנון שלו.

נמשיך בדברי המסו"מ, שכן כתב בסוף הקדמתו (דרכי הניקוד ד"ה יבינו המשכילים) וז"ל, והרפו אותיות בג"ד כפ"ת הבאות אחרי אהו"י, כדי לתת פנאי והמתנה לקורא לבטא בשפתיו אותיות אהו"י, ולא אותיות אהו"י בלבד, אלא אפילו הברת אהו"י בלא מכתב אהו"י, האות מרפה, כמו ועשית בדי (שמות כ"ה י"ג). אפילו שלא כתוב שם ה"א, בכל זאת האות בי"ת שבת יבת בדי רפה. הוא מביא פסוק נוסף, מברכיך ברוך (להלן כ"ד ט') אף אי אין כתוב 'מברכיכה' וכן 'עשיתה', מרפה כאילו נכתבה ה"א.

מסיים הר"ר יעקב בן אדוניהו, ועל כן הרפו זירא בלק, כי אין האל"ף נקראת מאומה, אף כי תרפה הבי"ת. הוא מסביר מדוע הבי"ת שם רפה, כי האל"ף לא נקראת.

ובכן, בעמוד שלפני כן [דף תל"ט, סוף פרשת חוקת] לגבי מה שכתוב על סיחון מלך האמורי, ויפו אתו ואת בניו וגו'. הוא כתב כך, ואת בנו. חסר כתיב, לפי שהיה לו בן אחד שקול כבנים הרבה. אלו מלים מפורשות שהוא כותב. ומעיר שם אותו המו"ל, לפנינו בכל ספרי תימן, בניו מלא יו"ד. צריך להעיר שזה אינו רק בספרי תימן, אלא בדורותינו גם בכל הספרים בעולם, הן אצל האשכנזים והן אצל הספרדים, כתוב בנ"ו מלא.

אבל האמת היא שישנם כמה מדרשים שהביאו את העניין הזה. כגון במדרש רבה, ובזוה"ק. מוכח איפוא, כי היו להם ספרים כאלו שכתוב 'בנו' חסר, אבל בסופו של דבר גירסא זו לא נתקבלה. כמו שכתוב במנחת שי בזה"ל, ואת בניו. עוד אמרו שם בזוהר, 'בנו כתיב', חסר יו"ד, וקרינן בניו, וכן במדרש רבה, 'בנו כתיב', שהיה לו בן קשה ממנו. ואף זה לא נמצא בספרים שלנו.

ישנה דוגמא נוספת לגירסא הכתובה במדרשים, על הפסוק [במדבר ז' א'], ויהי פיוס פלות משה, להקים את המשכן, ואומר על כך המדרש, כלת כתיב. ואומרים על כך חכמי ישראל [עיי' בספר נפלאות מתורתך פרשת נשא דף קנ"ה], כי אפילו שבספרי חז"ל היה כתוב 'כלת', אין לתקן את הספרים. אפילו שכך כתוב במדרש, אין לתקן עפ"י זה. הנושא הזה ארוך מאד, ואין כאן מקומו.

שאלה מהקהל: אבל זכורני בתיבת 'בניו', שיש שם קרי וכתוב?

תשובת מרן שליט"א: זה אחרי כן, בפרשת דברים [ב', ל"ג] ונפך אתו ואת בנו [בניו]. אבל בפרשת חוקת, לפי כל הדעות, קוראים וכותבים 'בניו'. ואעפ"י כן לפי מדרשי חז"ל גם בפרשת חוקת, כותבים בנו, וקוראים בניו, והם העירו על כך בעצמם.

עוד חידוש מהספר אור האפילה, לגבי הפסוק [במדבר ל"א ה'], וימסרו מאלפי ישראל, הוא

משיג עליו בעל מסו"מ, ועם דלא קיימא לן כוותיה, דבריו קשו אהדדי, כי מאחר שהוא מודה וענינו רואות שאין האל"ף נקראת מאומה, אם כן היא הנותנת שלא להרפות הבי"ת. ועוד קשה, דמאי דהוא מדמה לה, לזעשית בדי', לא דמיא לה כלל, דשאני ועשית, דאע"ג שאין הה"א במכתב, מרפיא מטעם שהעיקר שהוא הברת הה"א קיים בה. משא"כ וירא בלק והדומים לה, שאין שום הברה באל"ף, והיא נחה לגמרי, א"כ דינם ברור להדגיש בג"ד כפ"ת שאחריהם.

ברם אפילו שהשאלות שלו כאן נכונות, בכל זאת מסתבר לענ"ד שנפלה כאן טעות מסויימת, כי אפשר לראות שרבי יעקב בן אדוניהו סותר את עצמו. הוא אומר שהרפו אותו כאילו נכתב. נראה שהיתה טעות בהדפסה, והיה צריך לכתוב שהדגישו את האות בי"ת. המדפיסים טעו, או שחסר כמה מלים, וזה מוכרח, אחרת אין קשר בין המלים שהוא כתב בשורה הזאת, בין ההתחלה אל הסוף. הוא בעצמו אומר דברים הפוכים אחד מן השני. לכן צריך לומר בדבריו, שהדגישו את האות בי"ת.

ומה שכתב, כי אין האל"ף נקראת מאומה, הלשון מגומגם, והוא מתכוון לומר שאז קל וחומר, שהבי"ת לא תהיה רפויה.

לכן צריכים לתקן את לשונו. אך לגופו של עניין, הדבר אינו משנה לנו, מחמת שהמסקנא היא נכונה, והאות בי"ת שבתיבת 'בלק' דגושה. וכן הוא מסיים שם, וכן המנהג פשוט וידוע עם מציאות הספרים שהדגישום, וכבר בא דבר זה מפורש בהדיא במחברת הגדולה שבתחילת התיגאן בענייני בג"ד כפ"ת וז"ל, וכן אפשר שיימצא אות אהוי" כתוב וסמוך לו דגש כאילו אין שם אות אהוי", כמו זירא בלק'.

עתה תשמעו כיצד בעל המחברת מגדיר זאת, מדוע להדגיש את האות בי"ת, אף שהיא אחרי אהוי" בזה"ל, האל"ף כאילו אינו, לפי שאין

הדיבור עומד אל על הרי"ש. הדיבור נעצר באות רי"ש. כאילו כתוב וַיֵּךְ בָּלֶק. האל"ף כאילו אינה. לפיכך נסמך לו דגש. וכן כל הדומה לזה, מקובל מנביא וחזוה, עכ"ל – המחברת – וכן מפורש על זה בהדיא גם במחברת צנעאני באריכות עיי"ש, ואין לשנות. ישנן שתי מחברות. האחת נקראת המחברת הגדולה. וחברתה נקראת מחברת צנעאני. שם בדרך כלל הוא מקצר, ובכל זאת לגבי עניין זה הוא האריך.

נקרא מתוך המחברת, כפי שהדפיסה היפ"ה [דף י"ז], ודע שאין משגיחים באותיות אוי"ה הבאות בסופי התיבות, אלא בַּמְתַּפְטָא ולא בכתוב. כמו זירא בלק' (במדבר כג ב), לא נאמר כיון שבסוף זירא' יש אל"ף והיא מאותיות אוי"ה, ובתחילת בלק' יש ב"י והיא מבג"ד כפ"ת, וגם בורא יש משרת, וא"כ ראויה ב"י של בלק להיות כרפי כפי הכלל.

אלא אין עומדים לעולם רק על המתבטא. והוא שאם אמרת וירא, אזי לא תתגלה האל"ף כלל וכאילו שנעדרה, ולא תישמע בסוף התיבה אלא הרי"ש בלבד, ונמצא כאילו סוף התיבה הוא רי"ש, והרי"ש אינה מאוי"ה, ולכן באה ב"י של בלק בדגש. וכן בכל כיוצ"ב, אין משגיחים אלא באות האחרונה הגלויה במבטא, ולא בכתוב.

בדרך אגב, אם מישוהו שם לב, במלים שאמר ר' יעקב בן אדוניהו לגבי רפיות בג"ד כפ"ת, הוא הכניס איזו הבנה. וכך הוא כתב, כמובא לעיל, כדי לתת פנאי והמתנה לקורא לבטא בשפתיו אותיות אהוי". מלים אלו משמעותיות מאד.

הרי בשיעור [מוצש"ק בשלח התש"פ] דיברנו על כלל רפיות אותיות בג"ד כפ"ת אחרי אהוי", שלא ידוע לנו טעם והבנה עפ"י הפשט. לא זכרתי אז שישנו דבר כזה, לכן הסברנו זאת רק עפ"י הסוד. הבאנו את פירוש הרב בני יששכר, כפי שהביאו בספר המטעמים [בתחילת הספר, אות א'].

שערי יצחק – השיעור השבועי

אמנם, הרז"ה בעל הספר צוהר התיבה, עושה לכך מטעמים. הוא עומד על כך, מדוע אותיות אהו"י מרפות את בג"ד כפ"ת, ומאידך כפי שאמרנו מקודם, כאשר ישנו טעם מפריד ביניהם, אותיות בג"ד כפ"ת מודגשות? ובמלים אחרות, מדוע כאשר מתחילים, בא דגש, ואחרי מלים אחרות הן רפות?

ומסביר בלשון מליצה, פשוט מאד. כי כל ההתחלות קשות... כך הוא מנמק, ומוסיף לכך עוד משל יפה, לשבר את דעת הקורא.

הרז"ה הוא מדקדק חשוב ומפורסם, ובין היתר גם מהרי"ץ מביאו בכמה מקומות, וחיבר גם ספר "יסוד הניקוד", ועוד ספרים רבים. היעב"ץ השיג עליו קשות. אך לא ניכנס לכך כעת, כי לא זה הנושא.

בספר צוהר התיבה הנז"ל יש לו כמה תיבות, והאחת מהם היא תיבת הדגש. ושם הוא כתב כך, והנה הבי"ת במלת פְּרָאשִׁית היא דגושה בהתחלת התורה, ואין לפניו לא נח נסתר ולא נח נראה. מבואר מזה שדגש קל, הוא מיוסד בהתחלת המבטא. מכאן רואים שזו היא ההתחלה.

ונראה לי הטעם, לפי שבכל דבר הכבד, התחלת התנועה על המניע. עד שלקושי התחלה אמרו, כל התחלות קשות. וההתחלה עצמה, היא יותר מחצי הכל. ומדוע? לפי שקודם ההתחלה, לא היה ממנו שום דבר במציאות. מי שמתחיל איזה משהו, הוא כמו יוצר יש מאין. מקודם לא היה, ועתה הוא צריך להתחיל. והתווה דבר מלא, דבר קשה מאד לציין אצל החוש והטבע, לכן כל ההתחלות קשות.

וממשיל לכך משל נחמד, הלא בחוש אנחנו רואים ממעשה כל יום, כאשר יהיה צור מכשול או אבן נגף, המעכב תנועות העגלה אשר תנוח שם, הנה בשום אופן לא יתכן להניע העגלה ממקומה, אף אם יחזיקו בו עשרה אנשים.

כך חשבתי אז, שאין לזה טעם עפ"י הפשט. אבל אחרי כן, בינתי בספרים, וראיתי שהפשטנים נותנים לכך טעמים גם עפ"י הפשט. ואמנם לענ"ד טעמים אלו אינם מספיקים די הצורך, וקשה לקבלם, אך בכל זאת אולי יש בהם ממש. הרבה פעמים מצוי שפירושי הפשט אינם מסבירים ומקיפים לגמרי את כל העניין, אבל בכל זאת, יש משהו. מעט. הנה הם התאמצו ונתנו טעם כלשהו עפ"י הפשט. ואחד מן הטעמים שנאמרו, הוא הטעם שאמר רבי יעקב בן אדוניו.

נחזור שוב על הטעם שהוא אומר על רפיות אותיות בג"ד כפ"ת אחרי אהו"י, כדי לתת פנאי והמתנה לקורא לבטא בשפתו אותיות אהו"י. אנחנו נעשה בזה "חקירה למדנית". ספק והעמדת שני צדדים שונים. מדוע אחרי אהו"י אותיות בג"ד כפ"ת רפיות? האם בגלל שלפניהם אהו"י, אז ישנה סיבה להרפות אותם, בשביל עצם ביטוי האותיות בג"ד כפ"ת. או שרפיותם נועדה בשביל להדגיש ולהוציא במבטא היטב את אותיות אהו"י. בהמשך בעז"ה תבינו את הצדדים עוד יותר טוב.

ובכלל צריכים לדון, לעניין מעיקרא. כיצד צריכים לקרוא את אותיות בג"ד כפ"ת לולא הכללים. האם עיקר אותיות אלו הם דגושות או רפות?

נראה לי שעל שאלה זו, כולם ישיבו לי מיד, בודאי שהאות מעצמותה צריכה להיות מודגשת. שהרי למשל בשם אדם הנקרא בנימין, מפורסם שקוראים לו בְּנִימִין, בבי"ת דגושה. לא קוראים לו בְּנִימִין. נמצא שפשטות הקריאה היא בדגש. מתי משנים מהפשטות, ומרפים את אותיות בג"ד כפ"ת? כגון בשם הנז', בנימין, מתי נקרא לו בְּנִימִין? רק כאשר אותיות אהו"י באים לפניו. הגירסא הראשונה היא בְּנִימִין. כמו כן, המלה הראשונה בתורה היא פְּרָאשִׁית. מפני מה הבי"ת מודגשת? כיון שלפני כן לא כתוב כלום, מצד עצמה היא מודגשת.

העגלה נתקעה באיזה מכשול, אבן או משהו שעוצר את הגלגל. כמה שידחפו וידחפו, לא יצליחו להזיז אותה. למה? כי ירותקו החבלים, וינתקו היתרים, והמה גלגל עגלתו (זהו לשון פסוק), והיא לא תמוש משם. לא יצליחו להניעה. מדוע? כי אם יש צור נגף ממול הגלגל, כמה שננסה לא נצליח לעבור אותו. אם אתה רוצה להצליח, תזיז את העגלה אחורה, ותתחיל לגלגל אותה, ואז תוכל להתקדם הלאה. זהו דוגמא לכל ההתחלות קשות. ואולם כאשר יחזירו הגלגל לאחוריו, ויתחילו להניע משם תנועה רהוטה ותכופה, שוב לא תמנעהו האבן ולא יעצרוהו הצור. וכל הוא די מה שורה על קושי התחלת תנועה שאחרי המנוחה.

ובעבור זה, החכים מניח הלשון, להשים כבדות מבטא הדגש, בכל אות שיש בה התחלת תנועה, להרגישה היטב. אותיות בג"ד כפ"ת מודגשות וכבדות. לכן כל אות שאחרי שוא נח היא דגושה, לפי שיש בה התחלת תנועה. שהרי שוא נח, גבול תנועה שלפניו הוא. וא"כ יהיה אחריו, התחלת תנועה אחרת. הוא מנמק עם טעמים, ומסביר את הכללים, מדוע גם אחרי שוא נח מדגישים את אותיות בג"ד כפ"ת, מכיון שאחרי שוא נח, נחשבת המלה כמלה חדשה, כי השוא הנח הוא גבול התנועה שלפניו, לכן מאחרי נחשבת תנועה אחרת, ודינה להידגש.

אפשר לקבל את הפירוש הזה באופן חלקי. ולמעשה, רואים גם במחברת התיגאן וכפי שנדפסה ברחובות ה'תשע"ה עם ביאור מנחת אבישי, עמוד 218, כי גם הוא אומר הסבר מסוים עפ"י הפשט, מדוע אותיות בג"ד כפ"ת אחרי אהו"י הן רפויotes. בעל המחברת שאל זאת במפורש, וזה לשונו, ואם יאמר אדם מה טעם בג"ד כפ"ת נרפין מאו"י? ידע שאותיות או"י הן רכין רפין, לפי כך מרפין האות הסמוך להן, ויצא רך כמותן. דהיינו, מכיון שאותיות או"י הן רכות, ותדיר הן מצטרפות לאחרות. כך הוא באל"ף ובוא"ו, ביו"ד ובה"א. הן האותיות שאינן

קשות, ממילא גם אות מבג"ד כפ"ת הבאה אחריה, נרפית גם היא.

כך כתוב במחברת הגדולה. וגם במחברת הקטנה שידידנו היפ"ה תרגם אותה מערבית לעברית. בזמנו, כאשר ראיתי אותו שהוא בקי בהלכה ובמלאכה, ביקשתי ממנו שיתרגמנה ויערוך אותה, וברוך ה' שהוא הצליח בזה, וגם הוסיף את הביאורים שלו הנקראים, לעומת המחברת.

במחברת הקצרה [בדף י'] כתוב כך, אותיות או"י מרפות את האותיות הסמוכות להן, לפי שהאל"ף והו"י והיו"ד והה"י, אותיות נחות, והן נקראות אותיות הפשוט והנחות. ומפני רכותן, ריככו את האות הסמוכה להן, והנחות רפויotes. ודע זה.

ובהערות שם כתב היפ"ה בזה"ל, וכן הוא גם לשון המחברת הגדולה עמודים י"ט ופ"א. ור"י בן אדוניו במאמר דרכי הניקוד והנגינות ביאר עניינן וז"ל, אילו היו האותיות הבאות אחריהן נדגשות, היה נראה כאילו אות או"י חסרה מן המכתב, בעבור אשר יהיו ב' התיבות ע"י הדגש, כאילו היו תיבה אחת כו', ועל כן הרפו האותיות הבאות אחריהם, לתת פנאי והמתנה לקורא לבטא בשפתו הבאת אות האו"י, עכ"ל. זהו מה שהבאנו מקודם, שהטעם הוא בכדי לתת משך זמן לקורא לבטא את אותיות אהו"י כתקנן. אם ידגישו את אותיות בג"ד כפ"ת שאחרי אהו"י, הן ייעלמו. כי הדגש כמו מחבר את שתי המלים ביחד. לכן מרפים את האותיות הללו, כדי שאותיות או"י ישמעו טוב.

מביא היפ"ה עוד את מהרי"ן שהזכיר זאת במקום אחד בדרך אגב. וזה לשונו, וגם מהרי"ן בחלק הדקדוק על תיבת 'חוסי ב' (תהלים ב'), 'הביית רפ"י, כדי שלא תאבד קריאת היו"ד'. דהיינו, אם היה כתוב חוסי ב', בדגש, אזי לא היינו שומעים את היו"ד. בכל מקרה בודאי

בעניין דגשות ורפיות האות בי"ת בתיבות 'בו' בנוסח יעלה ויבוא.

בהערות מנחת אבישי אח"כ, אומר דבר מעניין, ביאור חדש הנוגע לאמירת יעלה ויבוא. עפ"י זה נסביר מדוע בתפילת יעלה ויבוא נמצא בה המלה בו, כאשר פעם האות בי"ת רפה, ופעם האות בי"ת דגושה. הוא שואל שאלה. מדוע 'בו' הראשון דגוש, ו'בו' השני אינו דגוש? ובא לתרץ עם המצאה בזה"ל, 'אלהינו בו לטובה', האות בי"ת דגושה, מפני ששם אלהים לפניו, והוא בבחינת דין. ואילו זפקדנו ב"ו לברכה, רפי. וכן זהושיענו ב"ו לחיים טובים. ועוד עפ"י נוסח בלדי, זמלטנו ב"ו, זשמחנו ב"ו. בכולן קדמה לאות בי"ת של המלה 'בו' אות וא"ו משם הוי"ה, שהוא בבחינת מדת רחמים. לכן הוא מרפה את אות של ב"ו, שהיא מאותיות בג"ד כפ"ת.

דבריו נשמעים נחמדים לכאורה, אך לענ"ד הם לא מסתברים. כי אפילו שהמדפיסים כתבו כך, אפשר לראות לאידך גיסא למשל בתכלאל עץ חיים בדפוס הישן, וזה שם בתפילת המנחה דף פ"ז ע"ב, תמצאו ותראו ששם כולם דגושים. פקדנו בו לברכה. הושיענו בו לחיים. ומלטנו בו. דגשים. אח"כ כתוב אמנם, ושמחנו ב"ו. רפי. ובמלים אחרות, הדורות שעברו לא דקדקו בכל אלו, ובפרט באות בי"ת שהדגישה תמיד. ממילא איננו צריכים להסביר זאת. לפי דבריו, ישנה כביכול איזו מסורת, שאחרי תיבת אלהינו מדגישים את תיבת 'בו', ובכל השאר לא מדגישים, אבל זה אינו.

וגם אם כן, דהיינו אם מישהו ירצה להסביר זאת עפ"י הסוד, אפשר שיש לכך טעם חזק יותר.

בספר תולעת יעקב [סוד תפילת ר"ח דף ל"א] כתב דבר נפלא בזה"ל, הזכיר בכאן י"ג עניינים, כנגד י"ג מדות המתייחדים ביחוד אמת. והזכיר פקידה וזכירה. הפקידה, סוד הנקבה המתברכת מסוד הזכירה, בו מתחדשה כנשר נעוריה.

שאינן שומעים ממש את הוי"ד, אלא המדובר רק על הרגשתה. הרי איננו מדברים על מבטא האשכנזים, שאצלם ישנה טעות להוציא את הוי"ד כאשר היא באה אחרי צירי, כאילו מנוקד "חוסין בו". זאת איננה הנקודה. אלא כי גם אצלנו שקוראים חוסין, בלא להוציא את הוי"ד ממש במבטא, בכל זאת לפחות שומעים אותה נעלמת, כמו האל"ף שבתיבת ויבוא. ומה הכוונה ששומעים את הוי"ד? שהתנועה איננה קצרה. לכן, בשביל לשמור על שמיעת הוי"ד, מרפים את הבי"ת הבאה אחריה בתיבת 'בו'. אם היה כתוב חוסין בו, בדגש, מטעם שהיא מלעיל וכדין דחיק, לא שומעים את הוי"ד, אפילו לא ברקע.

ממשיך היפ"ה ואומר, וכל זה הוא על דרך הפשט, אבל הרמ"ק בספר הפרדס שער הטעמים פ"ד כתב, שהדגש מורה על חזק הדין, והרפה מורה על מיתוקו. וכן בספר בני יששכר כתב וז"ל, ועם מדוע לא יבוא דגש אחר אותיות אוי"ה, דזה לפי שהאותיות הללו חסירים בגלות. אל"ף מן כסא, ה"א מן הוי"ה, י מירושלים, ו' מן אליהו, והדגש מורה על חיזוק וגבורה ודין, משא"כ רפה הוא ממותק.

כאן קראנו מתוך המחברת הקטנה, שנקראת מחברת צנעאני. היא בעבר היתה כתובה רק בלשון ערבי, והיפ"ה תרגמה ללשון הקודש. ומה שהקראנו לפני כן הוא מן המחברת הגדולה, ועתה נחזור אליה, לראות מה שכתוב שם בהערות מנחת אבישי [הערה 29], שהוסיף המו"ל את הטעם עפ"י הסוד, כי נראה שכולם הרגישו שהטעם עפ"י הפשט איננו מספיק.

וזה לשונו, עפ"י הסוד, הדגש מורה על מדת הדין, ואילו הרפה מורה על מדת הרחמים, ואותיות אהו"י הם משם קדוש הוי"ה, שהוא בבחינת מדת רחמים, ועל כן מרפה אותיות בג"ד כפ"ת הבאות אחריו שיהיו כמותו.

הוא אומר כי בתחילה מדברים על הזכירה. זכרנו יי' אלהינו בו לטובה. ואחרי כן על הפקידה, ופקדנו בו לברכה. ומסביר התולעת יעקב כי הזכירה היא הזכר, והפקידה היא הנקבה. נראה שהכוונה דוהו כמו שאמרו לגבי כוס של ברכה [מסכת ברכות דף נ"א ע"ב], אין פרי בטנה של אשה מתברך אלא מפרי בטנו של איש. לכן אומרים פקדנו וזכרנו.

ומוסיף התולעת יעקב שם, שגם אנו מתחננים לפניו להתחדש כמותה יעו"ש. דהיינו שבעולמנו הגשמי, יהא כמו בעולמות העליונים, שיתברכו הזכרים והנקבות. [השכ"ג ומביאו כף החיים סי' תכ"ב סק"ב, למד מדברי התולעת יעקב לענות אמן רק אחרי ופקדנו בו לברכה, שלא להפסיק ביניהם יעו"ש. ולדידן לא נפק"מ, כי בלא"ה אין אנו עונים אמן כלל תוך יעלה ויבוא].

עפ"י זה יכול להיות מובן החילוק, מדוע בעניין הזכירה, כאשר אומרים זכרנו, מדגישים את תיבת 'בו', כי הזכר בא עם דגש, והשני היא נקבה. יותר נכון הטענה שצריך להיות בהיפך, כי הנקבה היא דין כידוע.

אבל בלא"ה כל אלו הם דברים שאין להם שיעור, ובטוחני כי מי שיסתכל בסידורים הנדפסים שעברו, יראה כי אין לכך גדר וגבול. עיר פרוצה אין חומה [משלי כ"ה, כ"ח]. כל אחד כותב ומדפיס ואומר איך שנראה ומסתדר לו.

אף אחד לא מדקדק לומר, קדשנו במצוותיך. או קידשנו במצוותיו. חוץ ממני... וכמו שאמרתי מקודם, את האות בי"ת בפרט אצל אבותינו היא חלשה.

והראיה, שלא תמצאו מי שגוער בספר תורה, על אחד שהדגיש את האות בי"ת שלא במקומה. כגון במקום לומר, לא יאכלו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל [בראשית ל"ב ל"ג], אמר, לא יאכלו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. על כל שאר אותיות בג"ד כפ"ת, כגון

גימ"ל, גַּם או גָּם, גָּבוֹר או גְּבוֹר, וכן בפ"א, כגון פָּרַעַה או פָּרְעָה, יגערו בקורא. אבל על בי"ת, לא גוערים.

פעם התחלתי להעיר על כך, אך שאלתי את הרב שמעון צאלח זצ"ל, והוא לא הסכים עם זה. אמר לי, אל תגזים. לא מקובל. והוא היה אחד מן היותר מדקדקים, ובכל זאת אמר לי לא להעיר על כך. ואף שאינני יודע אם זה נכון. כי מצדי נראה לי שצריכים לדקדק גם על רפיות הבי"ת במקום שצריך להדגישה, אך כנראה קשה לציבור לקבל זאת. בגלל שהדבר נפרץ, ממילא לא דקדקו בו.

ביון שכבר עבר שעה מתחילת השיעור, אנחנו נסיים. למרות שצריכים להביא מקורות נוספים לכך, וגם על מה שהתחלתי לדבר מקודם, על ברכת שלא עשני גוי, מה הם הצדדים לכאן ולכאן. השם ב"ה יאיר עינינו. אלו הם מים שאין להם סוף, ובכל זאת אנחנו נשתדל בל"נ להסביר כמה דברים יסודיים מסויימים, ומאלו יהיה אפשר ללמוד ולהקיש לדברים אחרים. השם ב"ה יזכנו, כן ירבה וכן יפרוץ, כן יהי רצון.

הודעה חשובה!

שיעור זה הוקלד עפ"י שמיעה בעיקר, נערך והגה לפי הבנת העורך.

השיעור היה לנגד עיני מרן שליט"א קודם הוצאתו, הוסיף עניינים וציין מקורות, שיפר ותיקן דברים רבים, אולם מפאת העומס הרב המונח על כתפיו, נבצר ממנו לעבור הגהה מדוקדקת, להאיר ולהעיר בהרחבה כבשיעורים שעברו.

לאור האמור, בכל ספק או שאלה המתעוררת למעיין בשיעור זה, יש לו לברר היטב את הדבר להלכה ולמעשה אצל מרן שליט"א. הערות ותיקונים יתקבלו ברצון.

פרטים בטלפון: 050-4140741.

והתורמים והמסייעים להפצת התורה ולזיכוי הרבים, ימלא המקום ברוך הוא כל משאלות ליבם לטובה, אכ"ר.